

УДК 330.142

К. Г. ГУБІН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного
університету
імені Ярослава Мудрого, Харків,
gubins_home@rambler.ru
ORCID ID: 0000-0002-6914-0971

СУТНІСТЬ ТА СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ФІРМИ¹

У статті розкрито сутність інтелектуального капіталу фірми як синергетичного фактора виробництва. Доведено необхідність поділу, за критерієм можливостей застосування в інших фірмах, інтелектуального капіталу фірми на інтерспецифічний, специфічний та універсальний. Висвітлені місце інтелектуального капіталу фірми в системі факторів виробництва та його відмінності від інших чинників виробництва.

Ключові слова: інтелектуальний капітал фірми, фактори виробництва, нематеріальні активи фірми, інновації, фірмово специфічний людський капітал.

JEL Classification: B41, D24.

Постановка проблеми. У країнах з правовою економікою не володіння монопольною владою, не адміністративні важелі, а інтелектуальний капітал фірми є головним джерелом конкурентних переваг. В Україні нерідко вирішальну роль відіграють неринкові фактори конкурентоспроможності, проте поступово здійснюються ринкові та антикорупційні реформи, зростає значення інтелектуального капіталу як основи конкурентоздатності фірм. За таких умов дослідження сутності та структури інтелектуального капіталу фірми набуває як теоретичного, так і практичного значення для підви-

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

щення конкурентоспроможності українських фірм та ефективності національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність інтелектуального капіталу фірми та його структура висвітлювалися багатьма дослідниками, серед яких можна відзначити Н. Бонтіса, М. Братницькі, Е. Брукінга, Л. Едвінссона, Д. Клайлу, Й. Ліхтарські, М. Мелоуна, Дж. Росса, П. Саллівана, К. Свейбі, Д. Скріме, Т. Стюарта, В. Д. Базилевича, О. Б. Бутнік-Сіверського, А. Л. Гапоненко, С. С. Матющенко, М. В. Поплавського, З. В. Уляницького тощо.

Зазначені вчені сформувавши досить цікаві трактування інтелектуального капіталу фірми, проте загальним недоліком їх підходів є відірваність від теорії факторів виробництва. Адже до складу інтелектуального капіталу вони відносять елементи, які належать до різних факторів виробництва; водночас ці дослідники відрізняють інтелектуальний капітал від «традиційних» факторів виробництва.

Якщо теорія факторів виробництва дає зрозумілий перелік основних виробничих чинників, то поширені сьогодні підходи до змісту інтелектуального капіталу порушують логіку та внутрішню узгодженість цієї теорії, додаючи елемент, який, з одного боку, формується зі складових різних факторів виробництва, а з другого — не зводиться лише до цих факторів, бо містить додаткові елементи.

Вважаємо за необхідне узгодити концепцію факторів виробництва із концепцією інтелектуального капіталу та сформувати на цій основі бачення змісту та структури інтелектуального капіталу фірми, яке найкраще розкриває його сутність та місце в сучасній системі факторів виробництва.

Формулювання цілей. Мета статті — розкрити сутність та структуру інтелектуального капіталу фірми як одного з факторів виробництва.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науковій літературі досить поширений (із певними варіаціями) підхід Л. Едвінссона та М. Мелоуна до структурування інтелектуального капіталу фірми [1, с. 429–447], який у загальному вигляді показаний на рисунку.

Фірмово специфічний людський капітал — це сукупність знань, умінь, навичок, здібностей (зокрема, творчих), працездатності, особистих якостей, моральних цінностей, пріоритетів та соціальних зв'язків працівників фірми, а також цінностей компанії, культури праці, соціально-психологічного клімату, ділової атмосфери, які використовуються для отримання доходу фірмою. До фірмово специфічного людського капіталу відносять також невід'ємні від працівника ноу-хау (що зазвичай вимагають не лише знання, як робити, але й уміння виконати відповідні операції) і «мовчазні», «невідокремлені» знання (які складно передати іншій особі у знаковій чи вербальній формі).

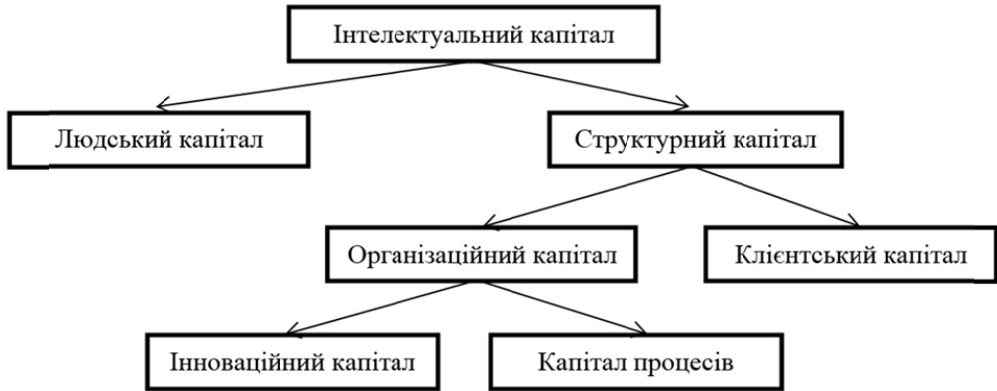

Рис. Структура інтелектуального капіталу фірми

Здібності, знання, працездатність, установки та соціальні зв'язки особи формують основу її людського потенціалу. Він перетворюється на людський капітал індивіда лише в тій частині, в якій може бути реалізований в суспільстві для створення вартості та генерування доходів. Якщо людський потенціал знаходить реалізацію у межах певної фірми, то він одночасно перетворюється не лише на людський капітал індивіда, але й на елемент людського капіталу цієї фірми.

До складу фірмово специфічного людського капіталу входить лише та частина людського капіталу індивіда, що використовується для отримання доходу фірмою (і, відповідно, індивідом у межах цієї фірми). Якщо ж особа отримує додаткові доходи від свого людського капіталу поза певною фірмою (працюючи за сумісництвом в іншій фірмі, у власному бізнесі чи як самозайнята особа), то частина її людського капіталу, задіяна у генеруванні додаткових статків, не входить до складу людського капіталу цієї фірми. Отже, людський капітал особи може дорівнювати її частці у людському капіталі певної фірми, може перевищувати її, але не може бути менше.

Структурний капітал — сукупність нематеріальних активів, що належать фірмі та використовуються для отримання доходу і забезпечення існування фірми в довгостроковій перспективі.

Якщо фірмово специфічний людський капітал втілений у працівниках компанії, то структурний капітал, навпаки, від них відокремлений. Структурний капітал створюється в процесі функціонування людського капіталу і безпосередньо виникає тоді, коли набуває незалежного від свого творця існування, втілюючись у певних об'єктах, процесах чи явищах. Наприклад, поки керівник підрозділу тримає в голові певний технологічний процес, це знання належить до фірмово специфічного людського капіталу. Якщо ж зазначений технологічний процес знаходить відображення на якомусь носії інформації,

що використовується фірмою, то він потрапляє до складу структурного капіталу. На відміну від фірмово специфічного людського капіталу, структурний капітал може бути власністю фірми та може бути проданий.

Основними складовими структурного капіталу є капітал клієнтів та організаційний капітал. Останній, у свою чергу, поділяється на інноваційний капітал та капітал процесів.

Клієнтський капітал — система зв'язків і відносин, що забезпечує ефективну взаємодію фірми зі споживачами, сприяє просуванню продукції на ринок і збільшує обсяги та/або ціну продажів. До нього належать контракти, угоди, база споживачів, ділова репутація, публічний імідж, бренд, товарні знаки, канали розподілу продукції, характер відносин з клієнтами, «свої» люди в організаціях-партнерах чи організаціях-клієнтах тощо.

Інноваційний капітал — об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи і цінності фірми, що дозволяють їй використовувати інновації для отримання конкурентних переваг, збільшення доходів і прибутків та підтримки ефективного функціонування в довгостроковій перспективі. Важливими складовими інноваційного капіталу є патенти, ліцензії, промислові зразки, програмне забезпечення, а також ноу-хау.

Капітал процесів — система технологій, правил, процедур, зв'язків і відносин всередині фірми, система управління, що забезпечують ефективну організацію виробництва, збуту продукції та післяпродажного обслуговування.

Якщо капітал клієнтів визначається ефективністю відносин зі споживачами, то капітал процесів — ефективністю відносин між співробітниками фірми, яка базується на технологіях виробництва, системі менеджменту та соціально-психологічних факторах.

Вочевидь, підхід Л. Едвінссона та М. Мелоуна далеко не єдиний. Інші підходи до структури інтелектуального капіталу фірми подані у таблиці.

Т а б л и ц я

Способи структурування інтелектуального капіталу фірми [2]

Автор	Структура інтелектуального капіталу
1	2
<i>Структурування закордонних вчених</i>	
Е. Брукінг	Ринкові активи, активи інтелектуальної власності, гуманітарні активи, активи інфраструктури
К. Е. Свейбі	Ототожнює «інтелектуальний капітал» та «нематеріальні активи». Складові: зовнішня структура (тісні взаємовідносини між підприємствами), внутрішня структура (культура та традиції фірми, інформаційні мережі), індивідуальна компетентність (властивість індивіда до реалізації певних дій у певній ситуації)

Закінчення табл.

1	2
Д. Клайла	Людські активи, інтелектуальні активи, інтелектуальна власність, структурні активи, фірмові активи
П. Салліван	Людський капітал, інтелектуальні активи, інтелектуальна власність; поряд з інтелектуальним капіталом виділяє структурний капітал
Д. Дж. Скріме	Людський капітал, структурний капітал, капітал клієнта
Н. Бонтіс	Капітал працівників, структурний капітал, ринковий капітал
А. Л. Гапоненко	Клієнтський капітал, організаційний капітал, людський капітал
Дж. Г. Росс	Людський капітал (компетенції зайнятих, позиції зайнятих, інтелектуальні здібності), структурний капітал (стосунки із зовнішніми партнерами, організація, капітал розвитку і зростання)
Т. Стюарт	Людський капітал (здатність пропонувати клієнтам рішення, структурний капітал (організаційні здібності компанії відповідати потребам ринку), споживчий капітал (відносини організації зі споживачами, співпраця із контрагентами, вірність клієнтів)
М. Братницькі	Суспільний капітал (структурний капітал, стосунки між людьми і пізнавальний капітал), людський капітал (компетенції, інтелектуальні можливості і мотивація), організаційний капітал (капітал розвитку, внутрішня та зовнішня структури)
Й. Ліхтарські	Особистий капітал (технічний, а також організаційний, скерований усередину і на ринок), безособовий капітал
<i>Структурування вітчизняних вчених</i>	
О. Б. Бутнік-Сіверський	Людський капітал (сукупність знань, умінь, здібностей, навичок, схильностей), структурний капітал (техніка, ЕОМ, програмне забезпечення, товарні знаки, право власності, патенти, організаційна структура, функціональні розпорядження, механізм розподілу обов'язків), споживчий капітал (клієнти, споживачі, партнери)
В. Д. Базилевич	Людський капітал (накопичені у результаті інвестицій та реалізовані у працівниках організації знання, здібності, навички, особиста культура, моральні цінності, смаки), клієнтський капітал (відносини із клієнтами і покупцями, що допомагають успішній реалізації виробленої продукції; товарні марки та знаки, комерційна мережа розширення збуту, угоди маркетингового і технологічного співробітництва, популярність та репутація), організаційний капітал (систематизована і формалізована компетентність організації: електронні мережі, інформаційні ресурси, організаційна структура, ефективність управління, нововведення, інтелектуальна власність, технічне забезпечення)

Відповідно до такого бачення структури (див. таблицю) вчені формують різноманітні визначення інтелектуального капіталу фірми. Досить типовим можна вважати підхід С. С. Матющенко, згідно з яким інтелектуальний капітал підприємства — це сукупність знань, здібностей, досвіду працівників, організаційних і соціальних взаємин між працівниками, структурними підрозділами, керівниками і зовнішнім середовищем існування підприємства [3].

Безумовно, існують і визначення іншого типу, які не характеризують інтелектуальний капітал через перелік його головних складових, а намагаються розкрити його сутність. Наприклад, М. В. Поплавський визначає інтелектуальний капітал як активно діючу частину інтелектуального потенціалу, спрямовану на формування, розвиток і передачу знань, інформації, досвіду, пізнавальних і духовних здатностей людини, фірми й суспільства, що приводить до зростання доходів і національного багатства [4].

Слід наголосити, що існуючі підходи не лише не розкривають повною мірою місця інтелектуального капіталу фірми в структурі факторів виробництва, але й заплутують ситуацію. Адже, як видно з таблиці, до складу інтелектуального капіталу відносять елементи, які належать до різних факторів виробництва; водночас дослідники наголошують на відмінності інтелектуального капіталу від традиційних факторів виробництва.

Як відомо, сутність соціально-економічних явищ краще розкривається при дослідженні історії їх виникнення та розвитку. Тому для розуміння сутності інтелектуального капіталу фірми необхідно дослідити історію розвитку факторів виробництва.

Щодо переліку чинників виробництва в сучасній науці немає єдиного підходу. Аби вирішити дискусійне питання складу факторів виробництва, необхідно розрізнити первинні та похідні фактори виробництва.

Існують три *первинних* фактори виробництва: особистий (людина), природний (сили та речовини природи) та акумульований (неприродні засоби виробництва). Спочатку люди спільно використовували первинні фактори виробництва. Із ускладненням політичної структури суспільства та виникненням приватної власності на засоби виробництва з'явилися перші похідні фактори виробництва.

Виокремлення тих чи інших *похідних* факторів виробництва пов'язане із формуванням специфічної окремої, відносно самостійної та самодостатньої системи суспільних відносин з приводу їх залучення до процесу виробництва. Для утворення такої системи важливо, аби фактори виробництва належали різним власникам.

Зважаючи на проведений А. Бутенко та А. Шкребою аналіз детермінації суспільного розвитку [5, с. 54–64], слід зазначити, що фактична приналежність факторів виробництва може визначатися або відносинами власності (як це

відбувалося у європейських народів, починаючи зі стародавніх греків та римлян), або політичною структурою суспільства (як це мало місце в історії більшості неєвропейських народів до їх колонізації європейцями).

Коли фактори виробництва зосереджуються у різних власників, необхідно на певних умовах поєднувати ці потрібні для створення економічних благ ресурси. Навколо цих умов поступово формується система суспільних відносин. Коли система суспільних відносин з приводу залучення до процесу виробництва, скажімо, інформації, стає достатньо специфічною, розвинутою й відокремленою, можна констатувати виникнення похідного фактора виробництва — «інформація».

На противагу базовим, похідні фактори виробництва — феномен історичний; їх склад періодично змінюється. Оскільки виокремлення похідних факторів виробництва пов'язане з певними змінами у суспільних відносинах, розвиток складу факторів виробництва пов'язаний із розвитком господарських систем.

Існує шість основних етапів розвитку *системи формування доходів*: колективний, приватний, управлінський, капіталістичний, соціально-ринковий та соціальний.

Історично перша система формування доходів — *колективна* — виникла з появою людини розумної. Спочатку виробництво відбувалося на основі використання первинних факторів виробництва. Похідні фактори виробництва відсутні. Люди спільно брали участь у господарській діяльності й одержували винагороду, що відбивала переважно внесок особистого фактора виробництва.

Колективну систему формування доходів замінила *приватна*. В її основі — використання родиною приналежних їй факторів виробництва з метою отримання благ для задоволення своїх потреб. Існування управлінської еліти набуло стійкого, стабільного характеру, а її функції все більше відрізнялися від функцій основної частини спільноти. На цьому етапі оформлюються й закріплюються обов'язки управлінської еліти, так само як і обов'язок інших членів громади винагороджувати управлінську діяльність. Через нагромадження матеріального фактора виробництва окремими індивідами, а також у зв'язку з виконанням управлінською елітою своїх специфічних функцій, виникає необхідність для обробки великих ділянок землі залучати додаткових (окрім власників землі та членів їхніх родин) працівників. Це здійснюється переважно за рахунок навертання людей у ті чи інші форми залежності (рабська, феодална тощо).

Відбувається перша декомпозиція факторів виробництва — аграрна. У результаті виокремлюються такі три основні похідні фактори виробництва, як управлінські здібності, земля і праця.

Описані зміни супроводжуються посиленням політичної надбудови, що на певному етапі породжує державу. Відбувається перехід до третьої системи формування доходів — *управлінської*. В основі цієї системи лежать певні форми експлуатації мас елітою.

Існували дві основні моделі управлінської системи формування доходів — азіатська і європейська. У першій вирішальний вплив на об'єднання індивідів у процесі створення благ і на відособлення їх в особистому доході мала політична структура суспільства, у другій — власність на засоби виробництва. В азіатській моделі зберігали домінування такі похідні фактори виробництва, як управлінські здібності, земля і праця.

Проте в європейській моделі управлінської системи формування доходів, з розвитком торгівлі, відбулася друга декомпозиція факторів виробництва — торговельна. До існуючих похідних факторів виробництва додався капітал (спочатку торговий), що створив передумови для переходу до *капіталістичної системи формування доходів*.

Перехід до капіталістичної системи формування доходів завершується тоді, коли виникає широка сфера застосування капіталу — індустріальне виробництво. У структурі похідних факторів виробництва суттєво зростає роль капіталу, а управлінські здібності як фактор виробництва поступово зникають. При цьому функції державного управління зберігаються, проте залучення людей до їх виконання відбувається на основі інших механізмів. Для більшості держслужбовців це відносини найму робочої сили, тому вони належать до фактора виробництва «праця».

Пов'язана з відокремленням функції управління капіталом від функції власності третя декомпозиція факторів виробництва — підприємницька — породжує ще один похідний фактор виробництва — підприємницькі здібності.

Після Другої світової війни в економічно розвинених країнах відбувається становлення *соціально-ринкової системи формування доходів*. У цій системі відбувається четверта декомпозиція факторів виробництва — інформаційна, — що породжує ще один похідний фактор виробництва — інформацію. До складу цього фактора виробництва потрапляє не будь-яка інформація, а лише та, що:

- 1) використовується чи може бути використана у виробництві за даного рівня розвитку господарства;
- 2) відокремилася від свого творця та набула самостійного існування;
- 3) залучається до виробництва на основі специфічної системи відносин.

До того, як інформація стала відокремленим фактором виробництва, не існувало розвиненої специфічної системи відносин з приводу її залучення до виробництва, але були окремі випадки такого залучення. Тобто виконувалися

тільки перші дві умови. І лише в соціально-ринковій системі формування доходів інформація як фактор виробництва перетворилася на систему, що розвивається на власній основі.

У результаті описаних соціально-економічних процесів сформувався притаманний країнам з правовою економікою склад похідних факторів виробництва, до якого увійшли: підприємницькі здібності, праця, земля, капітал та інформація.

Інтелектуальний капітал фірми не потрапляє до складу похідних факторів виробництва через те, що відсутня специфічна система відносин щодо залучення його до процесу виробництва. Окремі складові інтелектуального капіталу залучаються до фірми на основі відносин, притаманних іншим факторам виробництва (наприклад, залучення фірмово специфічного людського капіталу відбувається на основі відносин найму робочої сили, а інноваційного капіталу — на основі відносин купівлі-продажу інформації), деякі елементи інтелектуального капіталу формуються і накопичуються на фірмі в процесі її функціонування.

Якщо інтелектуальний капітал не є похідним фактором виробництва, то що ж він собою уявляє? На наш погляд, він є тим, що забезпечує синергізм похідних факторів виробництва.

Інтелектуальний капітал фірми — створені в результаті інтелектуально-духовної творчості людей, накопичені в процесі функціонування фірми та її зовнішнього середовища специфічні форми та процеси взаємного пристосування факторів виробництва, а також фірми та зовнішнього середовища, які забезпечують синергізм факторів виробництва, що підвищує ефективність функціонування фірми.

Пояснимо основні положення цього визначення. Головним джерелом інтелектуального капіталу фірми є творчість, проте не завжди це інтелектуально-духовна творчість окремих людей.

Значна частина інтелектуального капіталу фірми створюється в процесі функціонування фірм або їх зовнішнього середовища; людська творчість тут також присутня, але не як самостійний елемент, а як частина більш складної системи взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища фірми, в процесі якої виникає синергетичний ефект від взаємодії багатьох людей та багатьох інших чинників виробництва, розподілу, обміну та споживання. Цей синергізм дозволяє сформувати такий інтелектуальний капітал, який жодна людина чи група людей самі по собі ніколи б не створили. Тому, хоча інтелектуально-духовна творчість окремих людей і залишається необхідною умовою створення інтелектуального капіталу фірми, в цьому випадку головним джерелом слід визнати саме процес функціонування фірм та їх зовнішнього середовища.

Безпосередньою формою функціонування інтелектуального капіталу фірми є специфічні форми та процеси взаємного пристосування факторів виробництва, а також взаємного пристосування фірми та зовнішнього середовища. Під взаємним пристосуванням факторів виробництва мається на увазі, по-перше, підбір факторів виробництва, що найбільше відповідають потребам; по-друге, пошук оптимальних способів поєднання, комбінування цих факторів; по-третє, модифікація, розвиток факторів виробництва в потрібному напрямі.

Взаємодія фірми із зовнішнім середовищем у цьому контексті розглядається як процес взаємного пристосування, який передбачає, з одного боку, підлаштування фірми під зовнішні умови функціонування, а з другого — забезпечення бажаних для фірми змін у зовнішньому середовищі. Причому зазначені процеси взаємного пристосування мають відбуватися постійно, аби відповідати новим викликам. Лише за умови нескінченності цих процесів забезпечується постійне відтворення інтелектуального капіталу фірми.

Розробка форм та процесів взаємного пристосування факторів виробництва, а також взаємного пристосування фірми та зовнішнього середовища, базується на генеруванні та впровадженні інновацій, проте недоречно розглядати інноваційність як головну рису інтелектуального капіталу фірми.

Це пояснюється тим, що, по-перше, він створюється не лише за рахунок інновацій, але й на основі багатьох інших елементів (розкриті при аналізі структури інтелектуального капіталу фірми).

По-друге, інтелектуальний капітал формується не під впливом будь-яких інновацій, а лише на основі тих, що сприяють синергізму факторів виробництва на конкретній фірмі. Тобто є і такі інновації, що не сприяють нарощуванню інтелектуального капіталу фірми.

По-третє, слід враховувати різноманіття інновацій. Формування синергізму факторів виробництва на фірмі значною мірою засноване на інноваціях, які є новими лише для даної фірми і вже запроваджені у конкурентів. Також широко застосовуються псевдоінновації та мікроінновації. Значна частина інновацій є специфічними (дають більший ефект у межах даної фірми, ніж можливий ефект в інших фірмах) або інтерспецифічними (дають ефект лише в межах даної фірми).

В усіх цих типах інновацій, відповідно до їх змісту, мало справжньої інноваційності, це переважно «варіації на тему», що не мають суспільного чи навіть галузевого значення. Проте це не заважає таким інноваціям сприяти синергетичному ефекту. Інакше кажучи, значною мірою синергізм факторів виробництва заснований на нововведеннях, які є інноваціями лише в межах конкретної фірми, за певних умов, та не є суспільно значимими інноваціями.

Якщо недоречно наголошувати на вирішальній ролі інновацій, то що ж вважати головною рисою інтелектуального капіталу фірми? На наш погляд, це здатність забезпечити синергізм факторів виробництва, що використовуються на даній фірмі. Інновації при цьому є одним із інструментів досягнення синергетичного ефекту.

Головним результатом функціонування інтелектуального капіталу фірми є синергізм факторів виробництва, який підвищує ефективність використання факторів виробництва в даній фірмі, порівняно з фірмами, інтелектуальний капітал яких дорівнює нулю. Відповідно, обсяг інтелектуального капіталу фірми формує різницю між вартістю фірми та вартістю факторів виробництва, задіяних у ній.

Як комплексне явище інтелектуальний капітал фірми утворює унікальний та неповторний синергізм факторів виробництва, задіяних у цій фірмі, і не може бути повністю, із збереженням цілісності, перенесений в іншу фірму. Проте окремі елементи інтелектуального капіталу можуть передаватися на інші фірми. За критерієм можливостей застосування в інших фірмах інтелектуальний капітал фірми слід поділяти на інтерспецифічний, специфічний та універсальний.

Інтерспецифічний інтелектуальний капітал формує унікальний і неповторний синергізм факторів виробництва лише на певній фірмі і не дає жодного ефекту в інших. Вартість цього типу капіталу існує лише в межах певної фірми; в інших він нічого не вартий.

Специфічний інтелектуальний капітал найбільш ефективно формує синергізм факторів виробництва лише в одній фірмі, проте забезпечує певний ефект і в інших. Його вартість у межах певної фірми більша, ніж в інших.

Універсальний інтелектуальний капітал сприяє синергізму факторів виробництва в різних фірмах з приблизно однаковою ефективністю. Відповідно, і його вартість для них є зрівняною.

Від співвідношення інтерспецифічного, специфічного та універсального капіталу у структурі інтелектуального капіталу фірми залежать ліквідність цього активу, а також варіанти дій при загрозі банкрутства фірми.

Чим більша частка універсального інтелектуального капіталу, тим більша ліквідність інтелектуального капіталу фірми і навпаки: збільшення частки специфічного або інтерспецифічного капіталу знижує ліквідність інтелектуального капіталу фірми.

Якщо фірма є неплатоспроможною, проте має цінний специфічний та інтерспецифічний інтелектуальний капітал, робити її банкрутом та ліквідувати не вигідно, адже частина вартості специфічного і вся вартість інтерспецифічного капіталу будуть втрачені. За таких умов вигідніше проведення санації.

Унікальною особливістю інтелектуального капіталу фірми є його здатність до *мультиплікації*, тобто примноження. Якщо всі інші фактори виробництва можуть бути лише переорієнтовані на альтернативні варіанти використання, то інтелектуальний капітал можна використовувати одночасно в декількох альтернативних варіантах.

Мультиплікація може бути *внутрішньою* (приводить до збільшення інтелектуального капіталу фірми — власника капіталу), *зовнішньою* (приводить до збільшення інтелектуального капіталу інших фірм) та *комплексною* (приводить до збільшення інтелектуального капіталу фірми-власника та інших фірм).

Елементи специфічного або універсального інтелектуального капіталу можна продовжувати використовувати на певній фірмі та водночас передати на інші фірми. Наприклад, можна здійснювати виготовлення певного товару та продати ліцензію на його виробництво іншим фірмам. За таких умов інтелектуальний капітал забезпечує підвищення ефективності паралельно на декількох фірмах замість однієї, що і означає мультиплікацію цього фактора виробництва.

Інтерспецифічний інтелектуальний капітал також здатен до мультиплікації, але тільки в межах фірми — власника капіталу, наприклад, при її розширенні, створенні нових підрозділів чи збільшенні виробничих потужностей. Специфічний та універсальний інтелектуальний капітал здатні до мультиплікації в межах цієї фірми за аналогічних умов.

Мультиплікація інтелектуального капіталу фірми заснована на *тиражуванні* прав користування та розпорядження елементами інтелектуального капіталу.

Проте не завжди тиражування приводить до мультиплікації інтелектуального капіталу. В розрізі внутрішньої мультиплікації інтелектуального капіталу слід розрізняти:

1) інтелектуальний капітал, який втрачає цінність для фірми при тиражуванні (наприклад, інноваційні ідеї, які дозволяють знизити собівартість продукції або підвищити її якість, створити нові продукти чи покращити збут продукції; якщо конкуренти запровадять ці ідеї, вони поступово припинять приносити прибуток даній фірмі; інший приклад — база даних про споживачів: потрапивши до конкурентів, вона втратить значну частину цінності); тиражування такого типу капіталу доцільне лише за умови отримання достатньої винагороди;

2) інтелектуальний капітал, який не міняє цінність для фірми при тиражуванні (наприклад, інноваційні ідеї, які дозволяють знизити собівартість продукції або підвищити її якість, створити нові продукти чи підвищити ефективність просування продукції фірмам, які не є конкурентами, бо продають свою продукцію на інших ринках);

3) інтелектуальний капітал, який збільшує цінність для фірми при тиражуванні (наприклад, засоби індивідуалізації можуть зростати в ціні з ростом продажів продукції даного типу; ефект приєднання до більшості примушує покупців обирати ті товари, якими користується багато людей; якщо фірма не здатна захопити ринок власними силами, вона може продати ліцензію на виробництво товарів чи надання послуг, аби заповнити ринок чи суміжні сегменти ринку подібною до власної продукцією і збільшити за рахунок цього власні продажі); яскравим прикладом такого типу капіталу є гудвіл McDonald's або Pizza Hut.

Повертаючись до концепції первинних та похідних факторів виробництва, слід наголосити на тому, що, хоча інтелектуальний капітал не є ані первинним, ані похідним фактором виробництва, він має своє місце в структурі факторів виробництва: це похідний фактор виробництва другого ступеня, або синергетичний фактор виробництва. Адже інтелектуальний капітал є похідним від похідних факторів виробництва, утворюється на їх основі. Водночас він пов'язаний із синергізмом похідних факторів виробництва і тому може вважатися синергетичним фактором виробництва.

Інтелектуальний капітал фірми — чинник виробництва нового типу. По-перше, на відміну від похідних факторів виробництва, виникнення інтелектуального капіталу не пов'язане з формуванням специфічної окремої, відносно самостійної та самодостатньої системи суспільних відносин з приводу його залучення до процесу виробництва. По-друге, інтелектуальний капітал фірми має переважно інтерспецифічний та специфічний характер, тобто тісніше, ніж інші фактори виробництва, прив'язаний до певної фірми. По-третє, на відміну від інших чинників виробництва, він частково піддається мультиплікації.

Висновки. Протягом довгого часу концепція факторів виробництва та концепція інтелектуального капіталу фірми розвивалися окремо, що призвело до суперечностей та неузгодженості цих підходів.

Розрізливши первинні та похідні фактори виробництва, стало можливим запропонувати модель розвитку структури похідних факторів виробництва, згідно з якою на певному історичному етапі на основі інших факторів виробництва виокремлюється фактор виробництва «інтелектуальний капітал фірми».

Під інтелектуальним капіталом фірми слід розуміти створені в результаті інтелектуально-духовної творчості людей, накопичені в процесі функціонування фірми та її зовнішнього середовища специфічні форми та процеси взаємного пристосування факторів виробництва, а також фірми та зовнішнього середовища, які забезпечують синергізм факторів виробництва, що підвищує ефективність функціонування фірми.

Матеріальна форма цього чинника виробництва може бути різною, проте вона є другорядною; головне — ефект від впливу інтелектуального капіталу на використання інших факторів виробництва фірмою. Результатом функціонування інтелектуального капіталу фірми є синергізм факторів виробництва, який підвищує ефективність використання факторів виробництва в даній фірмі.

Цей синергізм є специфічним, заснованим на конкретних факторах виробництва і конкретних умовах функціонування фірми, тому його складно перенести в іншу фірму без втрат. У цьому сенсі інтелектуальний капітал фірми загалом можна вважати її унікальним і неповторним атрибутом. Водночас окремі елементи цього капіталу не складно застосувати на інших фірмах.

У структурі інтелектуального капіталу фірми доцільно розрізняти, відповідно до можливостей застосування в інших фірмах, інтерспецифічний, специфічний та універсальний інтелектуальний капітал.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо поглиблене вивчення сучасної структури інтелектуального капіталу фірми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал: определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун // Новая постиндустриальная волна на Западе : антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 429–447.
2. Уляницький З. В. Проблеми управління інтелектуальним капіталом та способи їх вирішення / З. В. Уляницький // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка» : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [зб. наук. пр.]. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2013. – № 769. – С. 108–117.
3. Матющенко С. С. Интеллектуальный капитал в современных экономических условиях: значение, структура, учет и оценка / С. С. Матющенко // Бизнес Информ. – 2014. – № 11. – С. 318–322.
4. Поплавський М. В. Механізм управління інтелектуальним капіталом компаній [Електронний ресурс] / М. В. Поплавський // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Економіка. – 2014. – Вип. 14. – С. 160–170. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znphnpu_eko_2014_14_18.pdf.
5. Бутенко А. П. Диалектика общественного развития / А. П. Бутенко, А. А. Шкрєба. – Киев : Политиздат Украины, 1990. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2015.

Рецензент — доктор економічних наук, професор Т. М. Камінська, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна.

Reviewer — Kaminska T. M., Doctor of Economic Sciences, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv, Ukraine.

К. Г. ГУБИН

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА ФИРМЫ

В статье раскрыта сущность интеллектуального капитала фирмы как синергетического фактора производства. Доказана необходимость деления, по критерию возможностей применения в других фирмах, интеллектуального капитала фирмы на интерспецифический, специфический и универсальный. Освещены место интеллектуального капитала фирмы в системе факторов производства и его отличия от других факторов производства.

Ключевые слова: интеллектуальный капитал фирмы, факторы производства, нематериальные активы фирмы, инновации, фирменно специфический человеческий капитал.

К. Н. HUBIN

PhD., associate professor, associate professor of the Economic Theory Department of Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

THE SENSE AND STRUCTURE OF FIRM INTELLECTUAL CAPITAL

Problem setting. In Ukraine non-market factors of competitiveness frequently play the decisive role. Nevertheless, market and anticorruption reforms gradually occur. Due to the reforms importance of intellectual capital as the basis of firm competitiveness and national economy efficiency increases.

Analysis of recent research and publications. The intellectual capital sense and its structure have been examined by many researchers, among which are N. Bontis, N. Bratnitsky, A. Brooking, L. Edvinsson, D. Calilu, J. Lichtarski, M. Malone, J. Roos, P. Sullivan, K. Sveiby, d. Screame, T. Stewart, V. D. Bazylevych, O. B. Butnik-Siverskyi, A. L. Haponenko, S. S. Matiushchenko, M. V. Poplavskyi, Z. V. Ulianytskyi, etc. A general disadvantage of these approaches is alienation of production factors from the theory.

Paper objective. The paper objective is to indicate the sense and structure of firm intellectual capital as one of production factors.

Paper main body. Separating initial and derivative factors of production, the author has proposed a model of structure development of production derivative factors. According to the model a production factor «firm intellectual capital» is formed on the basis of other production factors at a certain historical stage. In contrast to other production factors, the factor partially tends to multiple.

A result of firm intellectual capital functioning is synergism of other production factors, which increase efficiency of production factor application in a certain firm. This synergism is specific, because it is based on certain production factors and competitive conditions of firm functioning. Thus, the synergism can't be transferred to other firm without losses.

Elements of firm intellectual capital differ from each other in possibility of application in other firms. Therefore, the author indicates inter-specific, specific, and universal intellectual capitals.

Conclusions of the research. Firm intellectual capital is specific forms and processes of mutual adjustment of production factors being created as a result of intellectual and spiritual creativity of humans and accumulated in the process of functioning of a firm and its external environment, which provide synergism of production factors enhancing efficiency of firm functioning.

Thorough examination of current structure of firm intellectual capital is a prospective direction of further research.

Short Abstract for an article

Abstract. The article considers the sense and structure of firm intellectual capital as a synergetic factor of production. The author has proved necessity of division of firm intellectual capital into inter-specific, specific, and universal ones according to a criterion of possibility of application in other firms. The article indicates a place of firm intellectual capital within a system of production factors and its distinctions from other production factors.

Key words: firm intellectual capital, production factors, intangible assets of a firm, innovations, firm specific human capital.